

Urszula Pawluczuk

Życie monastyczne w okresie międzywojennym

Elpis 8/13/14, 117-128

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ŻYCIE MONASTYCZNE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Życie monastyczne odgrywało zawsze ważną rolę w Kościele prawosławnym. Klasztory były centrami duchowymi, podporą miejscowej hierarchii. W II Rzeczypospolitej monastery kontynuowały życie monastyczne z okresu dawnej Rzeczypospolitej. Nie były to wszakże te same ośrodki monastyczne, jakie istniały przed 1795 r. W XIX stuleciu monastycyzm na ziemiach polskich przybrał formę charakterystyczną klasztorom rosyjskim. Z jednej strony na ziemiach polskich znajdujących się w Cesarstwie Rosyjskim doszło do ponownego odrodzenia życia religijnego i wzrostu znaczenia klasztorów w życiu Cerkwi prawosławnej, z drugiej zaś władze carskie wciągnęły monastery do swej polityki imperialnej. Życie monastyczne nie miało w XIX wieku jednolitego obrazu. W zachodnich guberniach nie było na tak szeroką skalę rozwiniętej myśli teologicznej jak w centralnej części Imperium, ani też wielkich ośrodków o charakterze kontemplacyjnym i modlitewnym. W Rosji popularna była instytucja „starczestwa”, mnichów o głębokiej mądrości i wiedzy. W XIX w., kiedy na ziemiach polskich pojawiły się nowe ośrodki zakonne, miały one nieco odmienny charakter. Klasztory te bardziej, aniżeli gdzie indziej nastawione były na działalność oświatową i charytatywną. Carat w celu zapewnienia sobie poparcia ludności rosyjskiej popierał tendencje integrystyczne w Cerkwi prawosławnej. W życiu zakonnym w zachodnich obszarach Imperium nie dominował nurt kontemplacyjny i izolacyjny, lecz poglądy reprezentowane przez św. Jana z Kronsztadu (1829-1909). Celem duchowieństwa zakonnego było propagowanie codziennej liturgii, pomoc biednym i niesienie oświaty szerokim masom.

W 1914 r. na terytorium zachodnich guberni, które weszły w skład

II Rzeczypospolitej znajdowały się 33 monastery, w tym 20 męskich i 13 żeńskich. W diecezji wołyńskiej było 17 monasterów, w tym 11 męskich (Ławra Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Poczajowie, Świętej Trójcy w Dermaniu, Podwyższenia św. Krzyża w Dubnie, św. Jana Miłościwego w Zahajcach, Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Zahorowie, Objawienia Pańskiego w Krzemieńcu, św. Mikołaja w Mielcach, Narodzenia Chrystusa we Włodzimierzu Wołyńskim, Objawienia Pańskiego w Żytomierzu, Przemienienia Pańskiego w Tryhorach, Świętej Trójcy we wsi Sobódka Polna) oraz 6 żeńskich (Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Zimnem, Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Horodyszczu, św. Mikołaja w Dubnie, Zmartwychwstania Pańskiego w Korcu, św. Jerzego w Lubarze, św. Bazylego w Owruczu)¹. W diecezji litewskiej znajdowało się pięć monasterów, w tym trzy męskie (Świętego Ducha w Wilnie, Świętej Trójcy w Wilnie, Opieki Matki Bożej w Boruniu) i dwa żeńskie (Marii Magdaleny w Wilnie, Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Berezwechu)². W diecezji grodzieńskiej były cztery monastery męskie (Zwiastowania Najświętszej Marii Panny w Supraślu, Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Żyrowicach, św. Borysa i Gleba w Grodnie) oraz monaster żeński Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Grodnie, przeniesiony w 1901 r. do Krasnegostoku (obecnie Różanystok)³. W diecezji chełmskiej znajdowały się dwa monastery męskie (św. Onufrego w Jabłecznej i św. Antoniego w Radecznicy, w latach 1898-1901 — żeński) oraz cztery monastery żeńskie (Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Leśnej, Przemienienia Pańskiego w Wirowie, Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Turkowicach, Przemienienia Pańskiego w Teolinie)⁴. Na in-

¹ S. I. Żyłuk, *Rosyjska Cerkwa na Wołyni (1793-19170)*, Żytomir, 1996, s. 165; W. Diatłow, *Monastyri Ukrainskoj Prawosławnoj Cerkwi: sprawocznik-putiewoditiel*, Kijew, 1997, s. 43-45; *Wiedomost' o mužskich i żeńskich monastyrach i ob-szczinach za 1915 god*, Pietrograd, 1915, s. 2-3; U. Pawluczuk, *Ośrodki monastyczne w XIX wieku na terenie Rzeczypospolitej*, [w:] *Pokazanie Cerkwie prawdziwej. Studia nad dziejami i kulturą Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej*, pod red. P. Chomika, Białystok, 2004, s. 154-155.

² *Wiedomost' o mužskich....*, s. 17-19.

³ Tamże., s. 14-15.

⁴ P. N. Zyrianow, *Russkije monastyri i monaszestwo w XIX i naczale XX wieka*, Moskwa, 1999, s. 142-145, 170, 214 -237; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005, s. 64; U. Pawluczuk, *Ośrodki monastyczne w XIX wieku na terenach Rzeczypospolitej*, s. 155.

teresującym nas obszarze znajdował się jeszcze monaster męski Objawienia Pańskiego w Pińsku należący do diecezji mińskiej, której niewielka część znalazła się w granicach II Rzeczypospolitej.

Większe ośrodki zakonne posiadały skity, domy monasterskie, tzw. „podworija”. Najwięcej skitów znajdowało się w diecezji wołyńskiej: Świętego Ducha przy Ławrze Poczajowskiej, św. Jerzego na „Kozackich Mogiłach”, skit przy domu biskupim w Żytomierzu⁵. W diecezji litewskiej skit posiadał monaster wileński Świętego Ducha w Byteniu, otwarty w 1886 r. w budynkach byłego klasztoru męskiego. W diecezji grodzieńskiej skitem w 1901 r. została filia monasteru krasnostockiego w Grodnie. Monaster krasnostocki powołał w 1905 r. swoją filię św. Barbary w Drohiczynie. W diecezji chełmskiej monaster radecznicki posiadał skit pokrowski (powstał w 1903 r.) w odległości dwóch kilometrów od Turkowic. Z kolei monaster jableczyński otworzył w 1909 r. skit z cerkwią św. Sergiusza i Germana na wyspie na Jeziorze Białym⁶. Monastery diecezji wołyńskiej posiadały domy monasterskie w Zdołbunowie, Rudni Poczajowskiej, Ostrogu przy bractwie św. Cyryla i Metodego, we wsi Krzyże powiatu krzemienieckiego, Zwiastowania Najświętszej Marii Panny w Kowlu, przy Świątobliwym Synodzie w Petersburgu⁷.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę na terenie kraju funkcjonowało ponad dwadzieścia ośrodków zakonnych, ale nie wszystkie z nich były uznawane przez władze państwowe. Monastery prawosławne traktowano jako ośrodki krzewienia rosyjskości, prowadzące działalność antypaństwową. Poglądy te argumentowano tym, że monasterium odziedziczyło tradycję rosyjskiego życia monastycznego, a w ich murach przebywali biskupi i archimandryci, którzy przeciwstawiali się autokefalii. Wielu przebywających w klasztorach zakonników nie posiadało obywatelstwa pol-

⁵ S. I. Żyłuk, *Rosyjska Cerkwa na Wołyni*, s. 18-24.

⁶ Szerzej o monasterze w Jablecznej por.: S. Żeleźniakowicz, *Istoria Jabłoczinsko-go Swiato-Onufrijewskiego monastyria*, Warszawa, 1963 (maszynopis); A. Mironowicz, *Życie monastyczne na Podlasiu*, Białystok 1998, s. 33-57.

⁷ *Prawosławnyja Ruszkija Obiteli*, Sankt-Pietierburg, 1994, s. 603-604; U. Pawluczuk, *Ośrodki monastyczne w XIX wieku na terenach Rzeczypospolitej*, s. 154-156; A. Mironowicz, *Monastery prawosławne na terenie diecezji chełmsko-bełskiej*, [w:] *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej. X-XX wiek*, pod red. H. Gapskiego, J. Kłoczowskiego, Lublin, 1999, s. 357-364; S. I. Żyłuk, *Rosyjska Cerkwa na Wołyni*, s. 18-24; I. K. Smolicz, *Ruskoje monaszestwo 988-1917*, Moskwa, 1999, s. 280-321.

skiego. Ten ostatni argument władze państwowe wykorzystywały wobec mnichów z monasterów w Zahajcach i Żyrowicach, próbując zamknąć oba ośrodki zakonne. Władzom państwowym nie podobał się ich hermetyzm, niedostępność i brak pełnej kontroli ze strony hierarchii. Brak możliwości penetracji życia wewnątrzklasztornego przez czynniki świeckie rodziło podejrzenia o nielojalność zakonników wobec instytucji państwowych. Władze państwowe dążyły do zmniejszenia liczby klasztorów i osłabienia ich pozycji ekonomicznej. Już w pierwszych latach powojennych w ramach rewindykacji odebrano klasztorom wiele obiektów sakralnych, gospodarczych i ich majątków. Kościołowi katolickiemu przekazano rewindykowane monasteria prawosławne w Nowym Zahorowie, Berezweczu, Supraślu, we Włodzimierzu Wołyńskim oraz zlikwidowano klasztory leśnieński, wirowski, radechnicki, turkowicki i wiele innych. Szczególne protesty ludności prawosławnej wywołało przejęcie w 1921 r. przez Kościół rzymskokatolicki monasteru w Nowym Zahorowie⁸.

Według źródeł cerkiewnych w 1922 r. oficjalnie funkcjonowało 14 klasztorów męskich: w diecezji warszawsko-chełmskiej — św. Onufrego w Jabłecznej, w wileńsko-lidzkiej — Świętego Ducha i Świętej Trójcy w Wilnie, w diecezji wołyńskiej — Objawienia Pańskiego w Krzemieńcu, św. Jana w Zahajcach ze skitem św. Józefa, Podniesienia św. Krzyża w Dubnie, Świętej Trójcy w Dermaniu, Narodzenia Chrystusa z „podworijem” w Kowlu, Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Zahorowie i św. Mikołaja w Mielcach. Osobne miejsce zajmowała Ławra Poczajowska podporządkowana metropolicie warszawskiemu i posiadająca status stauropigii. Do ławy należały skity Świętego Ducha i św. Jerzego na „Kozackich Mogiłach” koło Beresteczka oraz trzy „podworija” na stacji kolejowej Rudni Poczajowskiej, we wsi Krzyże i w Zdołbunowie. Oprócz wymienionych klasztorów męskich źródła cerkiewne wymieniały trzy żeńskie wspólnoty

⁸ Prawosławne Archiwum Metropolitalne w Warszawie (dalej: PAM), syg. R VI — 6 B (863), k. 1. Postanowienie Stanisława Krzakowskiego wojewody wołyńskiego z dnia 26 marca 1921 r. w sprawie rewindykacji monasteru w Nowym Zahorowie. Monaster w Zahorowie założyli mnisi z Ławy Kijowsko-Pieczerskiej w II poł. XIII w., przynieśli wówczas ze sobą ikonę Matki Bożej. W 1566 r. szlachcic Piotr Bogdanowicz wziął pod opiekę monaster i zapisał mu wiele ziem. W 1664 r. Iwan Zagorowski odebrał monasterowi nadane wcześniej dobra. W latach 1719-1839 monasterem władali bazylianie. Szerzej por.: W. Rożko, *Prawosławni mnastysi Wołny*, Łuck, 1997, s. 82-89.

zakonne — św. Mikołaja w Dubnie, Świętej Trójcy w Korcu i Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Zimnem⁹.

Podane w źródłach cerkiewnych dane nie obejmowały wszystkich funkcjonujących w 1922 r. monasterów, np. klasztorów grodzieńskich czy żyrowickiego. Nie wszystkie wymienione ośrodki zakonne znajdowały się w rękach prawosławnych. Podczas rewindykacji w 1921 r. prawosławnym odebrano monaster św. Mikołaja w Dubnie, a jego zakonnice zostały przeniesione do klasztorów w Obyczju, Korcu i Zimnem. Z kolei wymienione monastery we Włodzimierzu Wołyńskim i Zahorowie zostały w 1922 r. zajęte przez Kościół rzymskokatolicki. Synod Biskupów w grudniu tegoż roku postanowił reaktywować monastery w Supraślu i Turkowicach. Dwa lata później źródła metropolitalne informowały o funkcjonowaniu męskich ośrodków zakonnych w Grodnie (św. Borysa i Gleba), Żyrowicach (Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny) i Supraślu (Zwiastowania Najświętszej Marii Panny) oraz jednego żeńskiego zgromadzenia w Grodnie (Narodzenia Najświętszej Marii Panny)¹⁰.

Faktycznie w strukturach Kościoła prawosławnego na terenie II Rzeczypospolitej pozostało 17 czynnych monasterów (sześć żeńskich i jedenaście męskich). Uzupełnieniem monasterów były należące do Ławry Poczajowskiej „podworija” (w Rudni Poczajowskiej, we wsi Krzyże i w Zdołbunowie) oraz dwa skity (Świętego Ducha koło Poczajowa i św. Jerzego we wsi Plaszoza na tzw. „Kozackich Mogiłach” pod Beresteczkiem)¹¹. W okresie międzywojennym najwięcej monasterów funkcjonowało w diecezji wołyńskiej: Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Poczajowie (męski), św. Jana w Zahajcach (męski), Objawienia Pańskiego w Krzemieńcu (męski), Świętej Trójcy w Dermaniu (męski), Podwyższenia św. Krzyża w Dubnie (męski), Zmartwychws-

⁹ „Prawosławnyj Kalendar”, Warszawa, 1922, s. 33-36; „Prawosławnyj Kalendar”, Warszawa, 1923, s. 56-59.

¹⁰ „Prawosławnyj Cerkowno-Narodnyj Kalendar”, Warszawa, 1925, s. 71-81; tamże, Warszawa, 1927, s. 37-45; „Prawosławnyj Kalendar”, Warszawa, 1926, s. 819-833.

¹¹ Derżawnyj Archiw Tiernopilskoj Oblasti w Tarnopolu (dalej: DATO), f. 258, op. 3, nr. 603, k. 7. Raport Duchownego Soboru Ławry o stanie podległych ławrze parafii i domów monasterskich wysłany do biskupa wołyńskiego 31 maja 1930 r.; Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: AAN, MWRiOP), syg. 1227, k. 79.

tania Pańskiego w Korcu (żeński), Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Zimnem (żeński), św. Mikołaja w Obyczu (żeński). W diecezji wileńsko-lidzkiej faktycznie funkcjonowało kilka monasterów: Świętego Ducha w Wilnie (męski), Świętej Trójcy w Wilnie (męski). Władze cerkiewne podawały też, że na terenie klasztoru Świętej Trójcy w Wilnie znajdują się dwa żeńskie klasztory św. Marii Magdaleny i Narodzenia Najświętszej Marii Panny, dawny berezwecki. Wymienione wspólnoty zakonne, choć stanowiły niezależne jednostki organizacyjne, nie były uznawane przez władze państwowe jako samodzielne ośrodki klasztorne. Dopiero w 1937 r. obie żeńskie wspólnoty zakonne (berezwecka i św. Marii Magdaleny) decyzją Synodu Biskupów zostały połączone¹². W ten sposób na terenie męskiego monasteru Świętej Trójcy powstała żeńska wspólnota klasztorna. Zakonnicy z monasteru Świętej Trójcy zostali przeniesieni do budynków monasteru Świętego Ducha w Wilnie. Od tego roku w Wilnie znajdowały się jedynie dwa ośrodki zakonne — męski Świętego Ducha i żeński Świętej Trójcy. Na terenie diecezji grodzieńsko-nowogródzkiej znajdowały się klasztory św. Borysa i Gleba w Grodnie (męski), Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Żyrowicach (męski), Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Grodnie (żeński). Źródła cerkiewne często wymieniały jeszcze istnienie męskiego monasteru Zwiastowania Najświętszej Marii Panny w Supraślu. Faktycznie budynki monasteru supraskiego zostały zajęte w 1922 r. przez salezjanów, a usunięci z nich nieliczni mnisi prawosławni pełnili obowiązki duszpasterskie w parafiach. Ziemie klasztorne zostały przejęte na skarb państwa. Przez cały okres międzywojenny Prawosławny Konsystorz Duchowny w Grodnie procesował się o zwrot budynków monasteru supraskiego.

W diecezji warszawsko-chełmskiej funkcjonowały dwa klasztory męskie: Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Poczajowie i św. Onufrego w Jabłecznej, a w diecezji pińsko-poleskiej czynny był tylko męski monaster św. Mikołaja w Mielcach. Klasztor mielecki uprzednio należał do eparchii wołyńskiej i dopiero po zmianie granic diecezji w 1928 r. został dołączony do

¹² AAN, MWRiOP, syg. 1232, k. 298. Pismo metropolity Dionizego do MWRiOP z 23 listopada 1937 r.; „Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce”, nr 7, Warszawa, 1938, s. 1; Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas (dalej: LCVA), f. 53, op. 23, nr 725, k. 497.

biskupstwa polesko-pińskiego¹³. Władze cerkiewne potwierdzały też istnienie monasteru w Turkowicach i Leśnej, chociaż zakonnice w obu przypadkach zmuszone zostały do ich opuszczenia. Monastery w Leśnej i Turkowicach formalnie nie zostały zlikwidowane. Z tego powodu znalazły się one w wykazach cerkiewnych, pomimo że nie były uznawane przez władze państwowe. Monaster w Turkowicach w 1936 r. został oficjalnie reaktywowany w wyniku starań biskupa lubelskiego Sawy. W latach 1936-1939 w części budynków klasztornych przebywało kilka zakonnice¹⁴.

W ciągu całego okresu międzywojennego, poza powołaniem klasztoru żeńskiego w monasterze Świętej Trójcy w Wilnie, powstała jedynie filia monasteru poczajowskiego w Bielowie. W 1927 r. na terenie chutorów bielowskich nastąpiło cudowne odnowienie się ikony Matki Bożej. Filia monasteru poczajowskiego w Bielowie została wyjęta spod jurysdykcji miejscowego biskupa krzemienieckiego i została podporządkowana bezpośrednio metropolie Dionizemu¹⁵.

Władze państwowe dążyły do ograniczenia liczby prawosławnych ośrodków zakonnych i ich materialnego stanu posiadania. Niektórym monasterom zarzucano działalność antypaństwową. Oprócz akcji rewindykacyjnej MWRiOP planowało likwidację ośmiu prawosławnych ośrodków klasztornych, w tym dwóch wileńskich, obyckiego, dubieńskiego, jabłczyńskiego, grodzieńskiego i skitu św. Jerzego na „Kozackich Mogiłach”. Plany te zmieniono w 1936 r. postulując zamknięcie monasterów wileńskich, w Obyczju i skitu św. Jerzego. Zamknięcie tego ostatniego motywowano zaangażowaniem się mnichów w działalność polityczną¹⁶.

W rezultacie zmian w latach 1937-1939 na terenie II Rzeczypospolitej pozostało 15 prawosławnych ośrodków zakonnych. W jurysdykcji metropolity warszawskiego pozostawała Ławra Poczajowska. Do Ławry

¹³ Oblastnoj Gosudarstwiennyj Archiw w Brestie (dalej: OGAB), f. 59, op. 1, nr 1539, k.10; Szerzej do dziejów diecezji poleskiej w okresie międzywojennym por.: hierodiakon Wasilij (Kostiuk), *Istorija Polesskoj jeparchii (1922-1944)*, Brest, 1999.

¹⁴ A. Martos, *Na niwie Christowej*, cz. II, „Cerkiewny Wiestnik”, nr 4, 2004, s. 40-41, 51-53.

¹⁵ „Przegląd Prawosławny”, nr 4, 1939, s. 19; U. Pawluczuk, *Monastery wołyńskie w okresie międzywojennym*, [w:] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok, 2001, s. 244-245.

¹⁶ AAN, MWRiOP, sygn. 1227, k. 4-5, 79.

należały trzy skity — Świętego Ducha, św. Jerzego pod Beresteczkiem i na chutorach bielowskich oraz trzy „podworija” — we wsi Krzyże (pow. krzemieniecki), w Rudni Poczajowskiej (pow. dubieński) i Zdołbunowie. Drugim ośrodkiem klasztornym na terenie diecezji warszawsko-chełmskiej był monaster św. Onufrego w Jabłecznej. Od 1936 r. funkcjonował również żeński dom zakonny w Turkowicach. Pozostałe monasterium znajdowały się w innych diecezjach. W diecezji wileńsko-lidzkiej działały dwa wileńskie klasztory — męski Świętego Ducha i żeński Świętej Trójcy. Na terenie biskupstwa grodzieńsko-nowogródzkiego funkcjonował żeński klasztor Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Grodnie, męski Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Żyrowicach i męski św. Borysa i Gleba w Grodnie. Diecezja poleska posiadała tylko klasztor św. Mikołaja w Mielcach. Nadal najwięcej monasterów posiadała diecezja wołyńska — cztery męskie (krzemieniecki, zahajecki, dermański i dubieński) i trzy żeńskie (zimneński, korecki i obycki).

Prawnego położenia klasztorów nie unormował nawet dekret prezydenta z 1938 r. W dekrete ustalono, że tworzenie nowych jednostek będzie wymagało zgody ministra MWRiOP, który określał zasady powołania przełożonego klasztoru oraz przyjmowania nowych osób do monasteru. We wszystkich tych przypadkach władze uzyskiwały wpływ na podejmowanie ostatecznej decyzji. Z kolei spór o majątki klasztorne trwał, aż do wydania Dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z 1938 r. Dekret zapowiadał reformę rolną w dobrach prawosławnych, określając normy obszarowe, które nie podlegały parcelacji. Wynosiły one dla klasztorów 180 ha. Ostateczne uregulowanie spraw majątków ośrodków monastycznych nastąpiło na mocy ustawy z 23 czerwca 1939 r. o uregulowaniu stanu prawnego majątków Kościoła prawosławnego. Zalegalizowała ona faktycznie przejęcie części majątku Kościoła prawosławnego przez państwo i Kościół katolicki, potwierdziła natomiast prawo własności prawosławnych do obiektów będących w ich władaniu¹⁷.

¹⁷ S. Kiryłowicz, *Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej Polskiej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918-1939*, Warszawa, 1985, s. 77; M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989, s. 183-184; K. Krasowski, *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno-prawne*, Warszawa, 1988, s. 176-177.

Monastery w II Rzeczypospolitej oprócz pełniąc funkcji ośrodków życia kontemplacyjnego i religijnego pełniły ważną rolę gospodarczą, oświatową i charytatywną. Podobnie jak w poprzednich stuleciach prawosławne ośrodki zakonne odgrywały ważną rolę w systemie oświatowym Kościoła prawosławnego. Monastery prowadziły szkoły przyklasztorne, które obejmowały systemem edukacji religijnej znaczną część młodzieży. Ważną rolę odgrywały istniejące przy klasztorach szkoły psalmistów, np. przy monasterze w Jabłecznej, które przygotowywały wykształconą kadrę na potrzeby Kościoła prawosławnego¹⁸. Monaster Świętej Trójcy w Dermaniu znany był z prowadzonych na jego terenie placówek -czteroklasowej szkoły męskiej i ośmioklasowej żeńskiej szkoły duchownej. Obie szkoły decyzją władz oświatowych zostały zamknięte w 1930 r.¹⁹ Szczególną rolę w Kościele prawosławnym w II Rzeczypospolitej zajmowały seminaria duchowne w Wilnie (w budynkach monasteru Świętej Trójcy) i Krzemieńcu (w monasterze Objawienia Pańskiego). W monasterach krzemienieckim i wileńskim funkcjonowały drukarnie, biblioteki i księgarnie. W monasterze w Krzemieńcu znajdowały się siedziba biskupa diecezji wołyńskiej oraz pomieszczenia Wołyńskiego Konsystorza Duchownego. W monasterze krzemienieckim obok seminarium funkcjonowała szkoła psalmistów i diakonów. Monaster Świętej Trójcy w Wilnie był podstawą do funkcjonowania miejscowego seminarium duchownego. W budynkach klasztoru mieściło się gimnazjum białoruskie, muzeum im. Iwana Łuckiewicza i Białoruskie Prawosławne Bractwo Świętej Trójcy. W wileńskim klasztorze Świętego Ducha mieścił się Wileński Konsystorz Duchowny i rezydencja arcybiskupa Teodozjusza²⁰.

Monastery w okresie międzywojennym charakteryzowały się szeroką działalnością charytatywną i gospodarczą. Przy wielu z nich zakładano przytułki — sierocińce, ambulatoria, apteki, ośrodki pomocy medycznej, uczono higieny. Działalność gospodarcza monasterów polegała na zakładaniu war-

¹⁸ S. Żeleźniakowicz, *Jabłoczinskij monastyr' w mieźduwojennyj, wojennyj i poslewojennyj pieriody do naszych dniej 1918-1962* „Cerkiewny Wiestnik”, nr 1, Warszawa, 2002, s. 31; „Woskriesnoje Cztienje” nr 32, Warszawa, 1934, s. 364.

¹⁹ „Cerkwa i Narid”, nr 11, Krzemieniec, 1936, s. 455-458. U. Pawluczuk, *Seminarium duchowne w Krzemieńcu i w Wilnie*, [w:] *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok, 2002, s. 163-164.

²⁰ Tamże, s. 147-166.

sztatów rzemieślniczych, młynów, kaszarni, gospodarstw rolnych, prowadzeniu gospodarstw rybnych, pasiek, ogrodów botanicznych. Gospodarka klasztorna była wzorem dla okolicznej ludności i przyczyniła się do rozwoju ekonomicznego regionu. Otwarcie monasterów na społeczeństwo i ich działalność gospodarczo-oświatowa podniosły ich prestiż wśród wiernych.

W największym ośrodku monastycznym w II Rzeczypospolitej, Ławrze Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Poczajowie, ulokowano wiele instytucji gospodarczych, oświatowych i charytatywnych. Klasztor posiadał własną drukarnię, księgarnię, aptekę, pracownię ikonograficzną, zakład ślusarski i ciesielski, fabrykę świec i piekarnię, sierociniec. W klasztorze od 1934 r. istniała szkoła teologiczna dla mnichów²¹. Od 1930 r. w ławrze organizowano kursy dyrygenckie dla psalmistów. Dochody ławry stanowiła sprzedaż wyprodukowanych przez zakonników towarów, środki pozyskane z dzierżaw gruntów i budynków, datki wierznych, sprzedaż energii elektrycznej dla miasta Poczajowa. Jedną trzecią dochodów ławry przekazywano metropoliecie, natomiast pozostałe środki szły na utrzymanie mnichów, Świętego Synodu, dermańskich szkół duchownych, seminarium duchownego w Krzemieńcu, na działalność charytatywną i oświatowo-kulturalną²². Inne monastera również zobowiązane były do finansowego wspierania wymienionych instytucji cerkiewnych, ale w mniejszym wymiarze kwotowym. Monaster św. Onufrego w Jabłecznej w okresie międzywojennym prowadził przytułek dla starców stanu duchownego, sierociniec dla dzieci prawosławnych, szkołę psalmistów i bibliotekę. Klasztor w Zimnie prowadził sierociniec i dom poprawczy dla dziewcząt oraz gospodarstwo rolne. Monaster św. Mikołaja w Obyczu w okresie międzywojennym posiadał piekarnię, młyn, pracownię tkacką i szewską, sierociniec. Przy monasterze funkcjonowało gospodarstwo rolne i pasieka. Przy klasztorze w Obyczu znajdowało się ambulatorium i sierociniec. Prawosławne ośrodki zakonne utrzymywały przytułki z własnego gospodarstwa. Mnisi udzielali pomocy chorym i biednym. W żeńskim monasterze w Zimnem w 1936 r. w sierocińcu przebywało 15 dzieci i 3 osoby dorosłe. Sierociniec na ok. 20 dzieci znajdował się ponadto w klasztorze w Korcu, Grodnie i w skicie św. Jerzego.

²¹ PAM, syg. 1192. Akty szkoły teologicznej zakonnej w Ławrze Poczajowskiej.

²² DATO, f. 258, op. 3, nr 580, k. 18, 40; U. Pawluczuk, *Monastera wołyńskie w okresie międzywojennym...*, s. 246-247.

Ważną rolę w życiu Kościoła prawosławnego okresu międzywojennego odgrywały monasterium Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Poczajowie i w Żyrowicach, Podwyższenia św. Krzyża w Dubnie, św. Onufrego w Jabłecznej. Były one ważnymi ośrodkami pątnicznymi. W wymienionych ośrodkach zakonnych znajdowały się relikwie świętych i cudowne ikony. Mnisi obsługiwali okoliczne parafie i przeciwstawiali się tendencjom neounijnym. Do klasztoru w Jabłecznej wiernych przyciągały cudowne ikony św. Onufrego i Matki Bożej. Monaster Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Żyrowicach w okresie międzywojennym był jednym z głównych ośrodków kultowych i duchowych Kościoła prawosławnego. Do Żyrowic pielgrzymów przyciągała cudowna ikona Matki Bożej.

Również monaster w Zahajcach posiadał cudowną ikonę Matki Bożej przyciągającą tysiące pielgrzymów. Także na terenie klasztoru w Obyczu przechowywana była cudowna ikona Matki Bożej. W Dermaniu zaś znajdowała się kopia cudownej ikony Matki Bożej Kazańskiej. W klasztorze w Korcu przechowywano cudowną ikonę Matki Bożej przyciągającą liczne rzesze pielgrzymów. Jak z powyższego wynika, monasterium nadal pozostawały najważniejszymi ośrodkami pątnicznymi i z tego powodu zajmowały ważne miejsce w życiu religijnym wyznawców Kościoła prawosławnego. Pielgrzymki do monasterium były szeroko opisywane w prasie prawosławnej okresu międzywojennego. Koordynatorami pielgrzymek były diecezjalne Komitety Misyjne.

Kwestią sporną pozostaje ogólna liczba zakonników i zakonnice w Kościele prawosławnym okresu międzywojennego. Dane te są bardzo rozbieżne w zależności od źródła informacji. Pozbawieni polskiego obywatelstwa zakonnice nie zawsze byli uwzględniani w statystykach rządowych i kościelnych. Duża grupa mnichów znajdowała się poza klasztorami. Zakonnicy ci pełnili różne funkcje duszpasterskie, będąc proboszczami parafialnymi, wykładowcami w seminariach i szkołach duchownych oraz pracownikami innych instytucji cerkiewnych. Osobnym problemem pozostaje grupa mnichów przebywających na terenie II Rzeczypospolitej, którzy nie byli przypisani do żadnego z istniejących monasterium. Byli to przeważnie uciekinierzy z Rosji Radzieckiej. Tacy zakonnicy mieszkali głównie w województwach centralnych i zachodnich kraju. Najdokładniejszym źródłem do obliczenia liczby zakonników przypisanych do klasztorium funkcjonujących na terenie II Rzeczypospolitej są spisy zakonników prowadzone przez poszczególne monasterium. Spisy za-

wierają życiorysy poszczególnych mnichów i posłuszników, a nawet są w nich uwzględnione osoby świeckie mieszkające w monasterze. Według danych oficjalnych metropolii prawosławnej w Warszawie z 1931 r. wynika, że było 229 mnichów i 81 mniszek oraz o 105 posłuszników i 228 posłusznic, należących do 18 wspólnot monastycznych — męskich: jabłoczyńskiej, dwóch wileńskich Świętego Ducha i Świętej Trójcy, poczajowskiej, dubieńskiej, dermańskiej, zahajeckiej, krzemienieckiej, grodzieńskiej, supraskiej, żyrowickiej, mieleckiej oraz żeńskich: wileńskiej, berezwieckiej, zimneńskiej, koreckiej, obyckiej, grodzieńskiej²³.

O roli prawosławnych ośrodków monastycznych w społeczności prawosławnej na terenie II Rzeczypospolitej świadczy najlepiej ludowa pieśń religijna, śpiewana na Chełmszczyźnie i Podlasiu w latach trzydziestych XX wieku: „Wołyń Poczajewem słynie, Jabłeczną — Polesie, a Turkowicami żyje cała Ziemia Chełmska nasza”²⁴. Strofa tej pieśni wskazuje na miejsce monasterów w życiu społeczności lokalnej, regionu i całego Kościoła. Ośrodki zakonne były nadal podporą całego Kościoła prawosławnego. Klasztory pozostawały głównymi centrami duchowymi i ośrodkami życia religijnego. W monasterach szukali wsparcia nie tylko pątnicy, ale i działacze ruchów narodowych (białoruskiego i ukraińskiego), elity ówczesnego społeczeństwa i duchowieństwo świeckie. W okresie wielkich wezwań, przed którymi stanął Kościół prawosławny w II Rzeczypospolitej monastery stały się głównymi obrońcami prawosławia, a poprzez działalność misyjną znacznie przyczyniły się do jego rozwoju wśród mieszkańców południowych i wschodnich regionów kraju. Duże sukcesy misyjne osiągnęli mnisi zwłaszcza wśród ludności łemkowskiej. Zakonnicy wypełniali też luki kadrowe w Cerkwi i w istotny sposób wpływali na politykę całego Kościoła prawosławnego. Środowiska zakonne wpływały na standardy moralne i etyczne całego duchowieństwa, a dla wiernych pozostawały miejscem ich wewnętrznego odrodzenia i duchowego wsparcia.

²³ PAM, syg. 1332. Spis według raportu V Komisji Przesoborowej.

²⁴ A. Martos, *Wspominanija* „Cerkiewny Wiestnik”, nr 4, Warszawa, 2004, s. 40.